

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

УДК 930.25:94(477.52)«1782»

І.Ю. Тарасенко

ГЛУХІВЩИНА КІНЦЯ XVIII ст.
У ДОКУМЕНТАХ ФОНДУ 206 ЦДІАК УКРАЇНИ

У статті на основі документальних джерел з фонду 206 ЦДІАК України розглянуто процес закріпачення вільного населення на території Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва. Зауважено, що притягненню у підданство піддавалися не тільки селяни, а й козаки і міщани Глухова. У зв'язку з початком IV всеросійської ревізії 1781–1787 рр. піддані змушені були вдаватися до різних способів уникнення залежності, у тому числі до масових втеч. Стаття доповнена документами з фонду.

Ключові слова: Глухів, ревізія, ревізійні казки, піддані, козаки, втечі.

Кінець XVIII ст. для українських земель, інкорпорованих Російською імперією, ознаменувався поглибленням процесу планомірного і безжального знищення основ української держави, її територіального устрою, війська, поневолення вільного населення, а для самих земель – перетворенням у колоніальний придаток. Одним з вагомих кроків по знищенню політичної автономії Гетьманщини стала адміністративно-територіальна реформа. У ході реалізації реформи було ліквідовано полково-сотенний устрій України, натомість упроваджувались імперські територіальні одиниці – намісництва, губернії. На території України було дев'ять намісництв. У січні 1782 р. урочисто відкрилося Новгород-Сіверське намісництво. Сюди увійшли землі Стародубського, Ніжинського і Чернігівського полків, поділені на 11 повітів, у т. ч. й Глухівський. Намісництво межувало з Орловським, Могилевським, Чернігівським, Курським та Харківським намісництвами [1].

Основний масив джерел з його історії зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Києві (ЦДІАК України), насамперед у фонді 206 (Новгород-Сіверське намісницьке правління). У ньому містяться документи правління за 1782–1797 рр., тобто за майже весь період його існування (1781–1796 рр.). У фонді налічується 12 500 справ, опис яких міститься у п'яти томах. Звичайно, що охопити все в межах однієї статті неможливо. Тут зберігаються різноманітні справи (сенатські укази, рапорти, відомості, листи, скарги тощо). Особливо багато судових справ щодо земельних та інших майнових конфліктів. Серед них чимало таких, що стосуються навернення у підданство, втеч, розшуку, перетримання й повернення збіглих підданих. Цій проблемі присвячені праці О. Лазаревського, В. Антоновича, О. Путра, О. Гуржія [2] та інших українських істориків. Історія українського селянства була популярна в часи СРСР, хоча і зараз має своїх дослідників, але здебільшого часів НЕПу, колективізації та з точки зору вивчення голодоморів в Україні. Тому проблема закрі-

пачення українського населення та пасивного спротиву цьому процесу жителів Глухівщини в умовах остаточної ліквідації Гетьманщини заслуговує на пильну увагу. Для виконання цієї мети ми взяли справи за 1782 р., інколи трохи виходячи за його межі.

Зауважимо, що в часи Гетьманщини переважну частину її населення складали вільні (шляхта, козацтво, духовенство, міщани). Селяни могли бути як вільними, так і залежними, хоча це не означає, що вони були кріпаками як у Російській імперії. Однак у XVIII ст. йшов процес поступового наступу на автономію Гетьманщини (про незалежність уже не йшлося), який завершився її повною ліквідацією. Паралельно відбувався наступ на козацтво й вільне селянство, яких російські поміщики та козацька верхівка, що перетворювалася на поміщиків, обертала в кріпаків. Хоча козацтво як верства населення все ж зберігалось до 1917 р. (вже як частина селянства), але більшість селян стали кріпаками і були ними до реформи 1861 р.

Як було сказано вище, таких справ у фонді дуже багато. Так, у описі № 1 за 1782 їх близько 60, за 1783 р. – близько 25, за 1784 – близько 40. У описі № 3 тільки за 1782 р. нараховується близько 100 справ (разом з кількома справами про непокору поміщикам і намову до втечі). Зазначимо, що справи про відмову людей відбувати повинності, непокору поміщикам, навіть стягнення боргів, запис у міщанство можуть бути пов'язані зі справами про навернення у підданство і закріпачення. Така кількість справ у 1782 році пов'язана з початком IV всеросійської ревізії податного населення 1781–1787 рр. під керівництвом сенату. У разі втечі селянина господар продовжував платити за нього податки до наступного року, коли уточнювалися ревізійні казки. Саме через це власники селян намагалися повернути втікачів, усіляко навернути нових підданих, усупереч усіх наказів приймали до себе таких самих утікачів з інших місцевостей без письмового документа. Звідси і велика кількість судових позовів та конфліктів між поміщиками за повернення своїх підданих.

Географічно справи фонду охоплюють Батурич, Глухів, Короп, Мглин, Сураж, Новгород-Сіверський, Стародуб, Конотоп, Шептаки, Путивль та інші населені пункти з околичними селами. Глухівщина представлена достатньою кількістю справ, що дає уявлення про масштаби цього процесу. Якщо у справах про закріпачення за назвою можна простежити географічний район, місцевість, то у справах про розшук підданих виявити, які з них стосуються Глухівського повіту, вдається далеко не завжди, бо у назві справ фігурують лише прізвища господарів та втікачів-підданих, а звідки вони тікали, де проживали – не завжди. Ці справи здебільшого не-

великі за розміром (усього від 3 до 10 аркушів). Вони містять заяву («доношение») з проханням розшукати й повернути втікачів. На цю заяву припадає 1–2 аркуші з відповідями або пересилкою до місцевих судів, рапорти про отримання наказів для розгляду цих справ, довідки про походження тощо. Але зазвичай у них немає остаточного рішення і невідомою залишається доля втікачів. Є й величезні за обсягом справи (по 60–90 аркушів). Так, наприклад, справа 87, оп. 1 про закріпачення козаків Шептаківської сотні має 52 аркуші; справа 101, оп. 1 про закріпачення погарської міщанки – 93 аркуші; справа 102, оп. 1 – закріпачення новгород-сіверського міщанина – 96 аркушів. Справи про втечі і розшук підданих подібні. Так, справа 166, оп. 1, яка стосується Стародубщини, про розшук біглих підданих бунчукового товариша Андрія Іскрицького, міститься на 65 аркушах. До заяви Іскрицького додано реєстр втікачів поіменно з місцем нового проживання та імена тих, хто прихистив його людей.

Про наступ на свободу вільного населення свідчить невелика справа про повернення у міщанство жителів м. Глухова 1782 р. [3]. Глухівський міський магістрат звертає увагу намісницького правління на масовість прохань записатись у міщанство або поновитись у цьому стані. Це заяви від жителів міста, котрі були раніше записані за міською ратушею і потрапили з дворами під «протекцію» до різних чинів; інші міщани, розорені внаслідок пожеж у Глухові, проти їхнього бажання і без відома записані у ревізію. Також ті, хто тимчасово проживав у різних чиновників і був незаписаним у 1764 р., потрапляли в залежність; відпущені на волю селяни, вільні люди, ремісники з інших міст і губерній, котрі проживали в Глухові – усі вони пишуть заяви про запис у міщанство Глухова. Магістрат сам не міг узяти на себе таку відповідальність і просив у намісницького правління резолюції. Зі свого боку глухівський комендант Є. Простоквашин рапортував до намісницького правління, що у місті склалася важка ситуація між підданими, які прагнуть записатися у міщанство і відмовляються виконувати повинності, та власниками, котрі обурені бажанням підданих уникнути будь-якої залежності [4]. Таке ж повідомлення Простоквашин направив до глухівського магістрату з вимогою пояснити: на підставі яких законів вони записують різних людей у міщанство. На це магістрат відповів, що Глухів – місто вільне, у нього ніколи не було власників, жителі не мають своїх орних і сінокосних земель, заробляють тільки своїм ремеслом і не були пожалувані грамотами чи універсалами. Власники ж занадто обтяжують своїх підданих, обдирають і знущаються над ними, таких людей магістрат сам неодноразово перепроводжував до коменданта. Цей документ підписали бургомістри Захар Котляревський, Гнат Мальченко, ратмани Григорій Сакевич, Василь Кириков та Іван Красницький [4, арк. 7]. А з Новгород-Сіверського намісництва відповіли: «...

коменданту Простоквашину представить указом, щоб в резон на принадлежащие до сего діла, которые касаются до присудственных міст не вступал, кроме принадлежащих до его должности» [4, арк. 8].

У справі № 105 йдеться про закріпачення глухівської мешканки Наталії Виндавки полковим писарем Федором Григорівським (до речі, це досі невідоме прізвище полкового писаря) [5]. 23 серпня 1783 р. у намісницькому правлінні слухали доповідь генерального суду щодо позову Ф. Григорівського на Виндовку за те, що вона не віддавала «подданических повинностей». Тут було вирішено передати справу «в палату гражданского суда» для остаточного вирішення. Така невизначеність типова для більшості справ і не можна довідатися про те, на чю користь був судовий вирок. Можна з великою долею вірогідності припустити, що він був переважно не на користь простих людей.

Справа про запис у міщанство Глухова козака Феденка хоча й 1783 р., але події стосуються 1782 р. [6]. Військовий товариш Василь Вербицький подав донесення у намісницьке правління, що його підданий, записаний у ревізію 1782 р. за його батьком у Глухові, втік. Зі справи можна зрозуміти, що «мальчик Феденко» надав достовірні докази, що він козацького роду, а у ревізьку казку потрапив, коли був тимчасово на службі у Вербицького. У тому ж 1782 р. хлопець пішов від нього і знаходився у Києві, там же був заарештований. Після розгляду справи суд вирішив записати Феденка за заявою у міщанство Глухова.

Подібна ситуація склалася з Михайлом Хромущенком-Дудченком, але кінець справи інший [7]. Значковий товариш В. Шепелев вимагає повернути підданого свого, записаного по ревізії 1782 р. Глухівський городничий майор Казаков рапортував: з'ясувалося, що хлопець записаний по ревізії у двох місцях – за Шепелевим і у числі глухівських міщан. І дійсно, цей 6-річний хлопець записаний серед міщан з братами при діду Івану Красницькому (місцевий ратман) і не є підданим Шепелева. А його мати по смерті чоловіка вийшла заміж за підданого Шепелева Григорія Дудченка і записана у числі його дворових з дитиною без належної довідки про стан з прибавкою йому року. Намісницьке правління наказало залишити Хромущенка у казках поміщика без виключення до майбутньої ревізії.

Зрозуміло, що запис у ревізьку казку проти волі пов'язаний з насильством. Одна справа – мала дитина, а інша – дорослі чоловіки, козаки. Такою є справа про притягнення до підданства козаків с. Берези Андрієм Лесенком [8]. Три брати – Микита, Євдоким та Степан Корзюки – подали скаргу на А. Лесенка. Їхні діди, прадіди несли козацьку службу, але збідніли. Батько – Тимофій Корзюк умовив козака Глухівської сотні, а тепер абшитованого (тобто відставного) сотника, тимчасово пожити з трьома малими синами у «приезжем» домі Лесенка у с. Береза. Маючи свій ґрунт, він ніс службу і

сплачував усі належні податки. А 1782 р. люди Лесенка забрали всіх трьох братів силою з власного двору, і утримував він їх у власному домі три доби, погрожуючи і знущаючись. Не домігшись свого, відпустив. Але за кілька днів захопив Микиту і завіз у дім на хутір Карпівку. Тут тримав його у кайданах п'ять місяців, знущаючись і немилосердно б'ючи, змушував визнати себе підданими. Нарешті до нижнього земського суду дійшла їхня справа і вирок суду – відпустити Микиту. Намісницьке правління отримало довідку про Корзюків, що вони «записані в козацькій сказці “подпомощниками”, а в іншій – посполитими абшитованого сотника Лесенка. Урешті останній документ від глухівського земського справника Висоцького залишити Корзюків у Березі в числі козаків «где по ревизії записани» [8, арк. 10].

Є у фонді і нейтральна справа про запис до глухівського міщанства. Іван Олексій, цирульник графа С. Неплюєва, правителя Орловського намісництва, був відпущений на волю разом з дружиною Марфою [9, арк. 1]. Він просив про запис його у глухівський цех цирульників і подав свою чолобитну цариці разом з копією «вольной» на розгляд у Новгород-Сіверське намісницьке правління. Останнє дало наказ міському магістрату – «оставить на жительство на подоле» [9, арк. 5].

У підданство обертали не тільки шляхта, чиновники, військові, але й священники та монастирі. У справі по донесенню ігумені Глухівського Успенського дівочого монастиря Аполінарії про втечу підданих, указані імена втікачів та тих, хто їх прийняв [10]. Наприклад, зустрічаємо тут імена бунчукового товариша Олексія Родіонова (Жолкевського) і колезького асесора Андрія Борзаковського. Монастир вимагав через суд наказати війтам, прикажчикам, отаманам повернути втікачів, але крім Григорія Свистельника та Івана Банника не було віддано нікого. Тут же є донесення від Марфи Бахмацької Козиничихи, жительки с. Берези, яка просить розібратися: чому монастир вимагає віддати її чоловіка, козака Степана Козинця. Він є козаком за походженням, учасником турецької війни та військових походів і зараз знаходиться на Васильківському форпості. Отаману Ільенку було надіслано ордер, щоб віддати монастирю її чоловіка, тоді як він записаний у компутах. Жінка у розпачі просила захисту і справедливого законного рішення [10, арк. 3–4]. На підтвердження її слів у справі є свідоцтво козаків села Берези, що Стефан Козинець «от отца и праотца козак и козацкий сын», «во многих походах бывал». Довідку підписали березівський отаман Клим Ільенко і козаки Олексій та Сава Колодки, Кирило Савченко.

Аналогічною є справа братів Гусяницьких про незаконне притягнення людей у підданство тим же монастирем [11]. Козаки с. Берези – Федір, Яків і Гаврило Гусяницькі – доводять, що з діда-прадіда були козаками Глухівської сотні. По смерті батька мати вийшла заміж удруге за підданого монастиря Федора Рубиса.

Але вони ніколи не міняли прізвища і не називалися Рубисами. Брати мали свої землі (грунт козацький), на якому побудували двір, несли козацьку службу і сплачували податки, не виходячи з козацького стану. Старший брат Федір відбував військову козацьку службу у «заграничних походах», брав участь у війні проти Оттоманської Порти. У справі є також і свідоцтво козаків с. Берези, котре підтверджувало їхню належність до козацького стану [11, арк. 3].

У справі № 188 йдеться про переховування Григорія Яценка – селянина, підданого Мутинського жіночого монастиря – отаманом с. Кам'янки Глухівської сотні Яковом Фененком. Рішення щодо позову ігумені було прийнято 30 квітня 1782 р., але у зв'язку з несвоєчасним прибуттям повіреного в суд було ухвалено постанову про пересилку справи у Кролевецький повітовий суд. Останній мав передати Фененку припис про його прибуття до генерального суду [12].

У Глухівському повіті були хутори як простих козаків (Пудрихи, Винди), так і значних землевласників, монастирів (Чернігівського кафедрального, Глухівського чоловічого Петропавлівського, Глухівського дівочого). Усього на 1781 рік у повіті нараховувалося 133 хутори таких землевласників, як-от: надвірного радника Кочубея, судді Дергуна, поручика Маркевича, бунчукового товариша Миклашевського, Рум'янцева-Задунайського (7 хат), возного Ляшенка, полковника Фрейголта (6 хат), писаря генерального суду Висоцького, «почтальонов» Ярченков, майора Скоропадського (6 хат на 3 хуторах) [13].

У фонді неодноразово зустрічаються справи про розшук і повернення втікачів, пов'язаних з іменем вдови майора Якова Скоропадського Єфросини Йосипівни (у дівочтві Закревська), померла у 1793 [14]. Майорша не цуралась приймати до своїх маєтків втікачів від інших поміщиків з сусідніх намісництв і усіма правдами й неправдами збільшувала кількість своїх підданих. Від імені Скоропадської по всіх судових справах клопотався прокуратор Григорій Красницький.

Яскравим прикладом навернення у підданство є справа, де Красницький вимагає від намісництва не записувати у міщанство Якова Печеного [15]. Начебто, це підданий Скоропадської, втікач з Дунайської слободи, що був відправлений у Глухів на навчання кравецькому ремеслу і не повернувся. Тепер він живе з родиною у Глухові і «скритно» просить записати його у міщанство. Намісницьке правління розглянуло донесення і переслало у магістрат для з'ясування: чий він підданий і чи вписаний у міщанство. Магістрат рапортував, що Печений до міщан незаписаний і у ревзіях його немає, оскільки він жив у місті ще до «устройства магістрата» та вирішує відправити його власниці [15, арк. 4]. У чолобитній на ім'я Рум'янцева-Задунайського Яків Дмитрович Ярижченко просить розібратися у його справі і встановити справедливість, оскільки Красницький навмисне записав його брата Потапа у ревзію казку 1764 р. Ско-

ропадської. Сам він родом з с. Уздиці, а не з Дунайської слободи, батьки – Дмитро і Мотря Ярижки, а не Печені, були вільні і проживали у померлого бунчукового товариша Василенка. Це можуть засвідчити спадкоємці Василенка і місцеві жителі. Після смерті батьків, малолітнім пішов до Глухова у навчання до майстра Івана Головкина на 8 років. А потім знаходився у майстрів Клименка і Луденця по два роки. Працював у бунчукового товариша С. Кулябки три роки, сплачував гроші у кравецький цех. У 1775 р. він одружився з дочкою глухівського жителя Лавріна Гончара, побудував дім, де і проживав, сплачуючи всі податки у глухівську ратушу. Ані батьки, ані він сам не були підданими і жодного дня не жили на землях Скоропадської. Він ніколи з ними не судився і вони – ані майор, ані його дружина не мали до нього претензій. Заява Красницького голослива, а рішення глухівського магістрату віддати його майорші без слідства є протизаконним [15, арк. 6]. 30 серпня Рум'янцев-Задунайській переправляє справу до Новгород-Сіверського намісництва для розслідування [15, арк. 5].

Ще один показовий випадок, коли Скоропадська намагалася притягнути у підданство жителів села Полошки [16]. Улітку 1782 р. брати Михайло і Прокіп Морози, Іван Шульженко з товаришами відмовлялися віддавати повинності Скоропадській, за що були взяті під варту. Суд звелів до рішення їхньої справи про підтвердження козацького походження віддавати всі повинності власниці. Незважаючи на всі вмовляння суду, Морози заявляли, що прашури їхні козаки і категорично відмовилися «таковой подписки дать» і вертатися до Скоропадської. Справа тяглася з лютого по липень, оскільки отаман полошківський Сірик не видавав Морозів. Але Скоропадська, вимагаючи «удовлетворения», поскаржилася Рум'янцеву-Задунайському. Від нього надійшов наказ: козаків «привесть в послушание» і «доставить немедленно», а винних у затримці притягнути до відповіді. Тому Морозів як непокірних своїй господині відіслано до Глухова в повітовий суд.

Одночасно літом 1782 р. прокуратор від імені майорші подав «доношение» про повернення її дворового кухаря Івана Петрова [17]. Цього кухаря майор Я. Скоропадський за п'янство віддав у земський глухівський суд для перевиховання на міські роботи до тих пір, поки «не исправит свое состояние». А земський суд передав Петрова на поруки і тепер він живе і працює у генерал-квартимейстера лейтенанта Бердяєва. Згодом і діти Петрова – Варвара, Микита і малолітня Авдотья втекли з дому Скоропадської у с. Дунайці (нині – с. Дунаець) і тепер теж переховуються у Бердяєва. Скоропадська вимагала від глухівського коменданта Євдокима Простоквашина повернення її підданих. Але цього не сталося, оскільки Бердяєв теж був крутій і заявив, що такої людини у нього немає, а є купецький син Хардіков з міста Дмитрова. У справі є список дворових людей Бердяєва [17, арк. 3].

В іншій справі Г. Красницький доносить намісниць-

кому правлінню, що піддані майорші, втікачі Свирид Олексіїв та Павло Рева, які живуть на Кубраківці, чинять «ослушності» і хочуть записатися у міщани м. Глухова. Новгород-Сіверське намісницьке правління 24. 06. 1782 р. ухвалило повернути втікачів і «привести в послушание». Комендант Є. Простоквашин рапортував про виконання наказу, а з міщанами Козловим й Писанкою «за укривателство» було «поступлено по законам» і повідомлено у глухівський магістрат [18].

У тому ж 1782 р. розпочато велику справу «по доношению» Скоропадської про розшук втікачів на 47 аркушах [19]. Красницький подав донесення у намісницьке правління про втечу підданих, записаних у ревізії 1764 р. за майоршею. Жителі с. Дунайці і слобідки Дунайської з родинами і майном розбіглися. Прокуратор просив зробити оголошення («публікацію») та розшукати підданих. Протягом серпня-вересня 1782 р. надходили рапорти від городничих Коропа (Мосціпанов), Сосониці (Степанов), Погара (Булашевич), Конотопа (Базилевич), Суража, Стародуба, Нового міста, з нижніх земських судів Стародуба, Погара, від мглинського коменданта, Новоросійської і Азовської губернських канцелярій, Могилевського, Чернігівського намісництва про те що втікачі «не сискались». На жаль, у цій великій справі немає списку втікачів.

У свою чергу майоршу звинувачували у перетримці чужих підданих. Так, по чолобитній принцеси Катерини Голштейн-Бековой, дружини князя Борятинського з Курського намісництва, у Новгород-Сіверському намісницькому правлінні розглядалася справа про повернення втікачів Артема Безкова з родиною та інших, що проживають у слобідці Кубраківці у володіннях Скоропадської [20].

У фонді є кілька справ стосовно збіглих підданих колезького асесора Андрія Борзаковського. В одній розшукують підданих з с. Собичева: Флор Ткач з родиною втекли у Слоут, а Сергій Корстюченко у Собичеві. Борзаковський подавав донесення до суду і той надіслав ордери про повернення цих людей. Але слоутський отаман надумав сперечатися, бо Ткач надав підтвердження свого козацького походження, хоча і вписаний по ревізії 1764 р. у тому володінні. Отаман Собичева не тільки не віддав Костюченка з синами Олексієм та Ничипором, а й дозволив їм подати у земський суд прохання про право називатися козаками. Позивач просить удруге наказати отаманам віддати тих людей «без проволочки» [21, арк. 1]. У червні того ж року намісницьке правління слухало донесення Борзаковського у глухівський суд про втечу з того ж маєтку Федора Пархоменка і Василя Козла з родиною і наказали повернути власнику. Але сотенний хорунжий Андрій Вилченко подав зустрічний позов до суду і заявив, що ці люди належать йому по ревізії. Нижній земський суд розслідував цю справу і доповів, що претензії колезького асесора безпідставні – Пархоменко й Козел не належать йому [21, арк. 11]. Пізніше, у 1791 р., Борзаковський намагався повернути

втікачів з с. Некрасовки, записаних по ревізії 1782 р. Це Іван та Антон Євтушенки, Михайло Євтушенко з дружиною і дочкою, Карпо Пустовойтенко, Борис Різниченко з дружиною Ганною. Поміщик подавав виписку з глухівського суду, що вони дійсно записані за ним [22].

Військовий товариш, нотаріус Степан Зарубін неодноразово подавав донесення у Новгород-Сіверське намісницьке правління і просив наказати глухівському коменданту Простоквашину повернути підданих його батька – Лук'яна Зарубіна. За його словами Прокіп Безкоровайний і Омелян Петушевський з родиною та майном «нажитим во владніні отца моего» «по договору глуховського магістрата чиновников, пришед в непослушание» втекли і переходять у Глухові. У справі є й список підданих-втікачів 11 чоловіків, що по ревізії 1764 р. записані за військовим канцеляристом Л. Зарубіним. 08.07.1782 р. намісницьке правління наказало коменданту Є. Простоквашину «привести в послушание» і повернути власнику його підданих з майном [23, арк. 2–3].

В іншій справі того ж року Простоквашин розшукав трьох підданих того ж Л. Зарубіна, що пішли самовільно, тікаючи від запису у ревізії казки – «только для укрытия от сочиняемой ныні ревизии». З допитів з'ясувалося, що Олексій і Григорій Завацькі та Яків Чернов, «зашедшие» з великоросійських земель і «шатаясь в разных местах», ніде у ревізії не записані. А до того, як з'ясувати, чи не належать вони комусь у Великій Росії, їх взяли під варту. Каптенармуса Моргунова, який прийняв цих людей, понизили до солдата при глухівському батальйоні і жорстоко покарали батогами для науки всім. Тут же й список спійманих втікачів: Олексій Завацький з дружиною Єфросиною, Григорій Завацький з дружиною Анною; діти – Петро, 4 р. «искалеченной и нем», Нестор 1 р.; Яків Чернов з дружиною Марією, діти – Андрій 13, Кузьма 8 – глухий, Сергій 4 р. – «от бельм слеп». Правління надіслало запит у Курське намісництво, а до тих пір постановило використовувати втікачів на партикулярних роботах. С. Зарубін у черговому донесенні просить віддати йому спійманих людей, оскільки вони багато років жили у його батька у маєтку, для них збудовані хати, а зараз у літню пору, коли йдуть польові роботи, «за упрямством их» хліб у маєтку батька ще не зібрали. І правління дало на це згоду [24, арк. 4].

У цій же справі є матеріали по розшуку інших підданих Зарубіна – Петра Капоріна і його зятя Давида Куліша, які начебто втекли у Путивльський повіт, Крупицьку волость, с. Козино. Зарубін чекав від Курського намісництва повернення втікачів, але їх звідти не прислали. Згодом і їхні дружини за намовою селян з Крупицької волості втекли. З листування з Курським намісництвом з'ясувалось, що Куліш, Завадський, Чернов у Рильському і Путивльському повітах за вказаними адресами не записані. Куліш ніде не знайшовся, а Капоріна у Путивльському повіті судили за розбій, і якщо його звільнять, то власника одразу ж сповістять [24, арк. 15–17].

Є справи про втікачів, що вилились у обопільне звинувачення і судову тяганину. Так, нотаріус С. Зарубін сперечався з Олексієм Родіоновим Жолкевським за підданого Петра Лаврова з родиною. Жолкевський доводив, що Лавров – це колишній підданий лікаря Бока, якого він купив у його дочки – майорші Ланг. Лавров повернувся до Жолкевського на хутір при с. Березі, а дружину та дітей Зарубін утримує і не виконує наказів коменданта Простоквашина повернути їх. У справі є виписка з ревізії казки лікаря Бока [24]. В іншій справі Жолкевський звинувачував Зарубіна у перетримці двох родин – П. Лаврова і Г. Завацького, майоршу Скоропадську – у перетримці Єгора Шарапова з родиною на Кубраківці, а князя Барятинського у перетримці Кузьми Новоженцева з родиною у Курському намісництві. Також вимагав від намісницького правління наказу про повернення його підданих [25].

У той же час глухівчанка Тетяна Солодка скаржилася на Жолкевського, звинувачуючи у «порабощенні» і притягненні у підданство. Жолкевський обдурих її неписьменного чоловіка Назара Солодкого, приписав йому грошовий борг у 40 рублів і через суд його стягував. А за сплату боргу суд постановив відпрацьовувати цей борг Жолкевському «до вислуги денег 1 год по 1 рублю». Чоловік відпрацьовує, але щоб і вона з дітьми у нього мала працювати – такого у вирокі немає. У справі є листування правління з комендантом, довідки про стан Солодкого і чому Жолкевський записав його у ревізку казку [26].

Бунчуковий товариш Андрій Дергун, що займав посаду секретаря у Новгород-Сіверському намісницькому правлінні, просив правління не записувати у міщанство його підданих, що проживають у Глухові [27, арк. 1]. Він розшукував братів-втікачів Лева, Івана та Федора Тулпу, що перетримуються Уманцями у с. Студенок Глухівського повіту; їхню сестру Христину, що втекла до глухівського козака Осипа Винди та Петра Ткача, що втік у с. Нова Гребля. За словами Дергуна, всі вони тікали від нової ревізії – «увідав сочиняемую ныні вновь ревизию, в которой уже за мною написаны, бежали». Звичайно ж, намісницьке правління підтримало Дергуна і дало наказ глухівському магістрату розшукати втікачів [27, арк. 6]. У 1791 р., будучи вже колезьким асесором, Дергун звинувачував колезького радника Туманського у перетримці його підданого Кондратенка з сім'єю. Намісницьке правління наказало повернути його людей, а глухівський городничий рапортував про виконання наказу [28].

Про масовість втеч можна судити з різних справ. Піддані тікали масово, від різних власників при першій ліпшій нагоді. У фонді зустрічаємо справи про розшук і повернення підданих Івана Маркевича (оп. 1, № 176), Петра Уманця (оп. 1, № 152), Петра, Івана, Якова Скоропадських (оп. 1, № 179), Петра Миклашевського (оп. 1, № 184) та інших.

Пошуком втікачів займалися повітовий ісправник, городничий, сільські отамани, соцькі і нижній зем-

ський суд. Для перевезення з іншого намісництва до місця проживання втікачів відправляли у кайданах і під вартою до кордонів намісництва, а там передавали під розписку місцевій владі [29]. Доведені до відчаю піддані тікали, ризикуючи своїм життям, здоров'ям. Коли їх знаходили і повертали власникам, то звичайно піддавали тілесним покаранням, що у документах сформульовано як «привести в послушание». У справі 2502, оп. 1 спіймані Андрій Козлов та Іван Никифоров видали себе жителями Польської області, тобто Правобережної України, слободи Спаси, підданими шляхтича Хаткевича, і мали фальшиві паспорти. За це отримали покарання – 25 ударів батоном у Стародубі, їх записали у солдати і відправили у Новгород-Сіверське намісницьке правління [30]. Деяким щастило переховуватися роками. Так, підданий К. Розумовського Максим Кривенко 60-ти років з с. Красний Ріг Почепської округи з дружиною переховувався 14 років і ніде у ревізіях не був записаний. За цей час у них народилися дві дочки [29].

Загалом наведених фактів достатньо, щоб побачити, що процес наступу на свободу українського населення йшов по висхідній, і Глухівщина не була винятком. Таким чином, ревізія 1782 р. була черговим кроком на шляху подальшого закріпачення українців, а 3 травня 1783 року Катерина II підписала указ, котрим заборонялось селянам Лівобережної України та Слобожанщини переселятися з того місця, на якому їх застала остання ревізія. Відтак українські селяни, звільнені від «послушенства» внаслідок Національно-визвольної війни 1648–1658 рр., ставали такими самими кріпаками, як селяни російські.

№ 1.

1782, квітня 2. – Рапорт глухівського коменданта полковника Є. Простоквашина.

«В Новгородско-Сіверское наместническое правление Рапорт.

По дошедшим ко мні от нікотрих владітцов и от владітцеских подданных, живущих в городі Глухові и на предместиях онаго жалобам от первых: что их подданныя, живущия из давних літ на их землях, якобы записавшись ныні в глуховском городовом магистраті в число мещан не хотят уже никакой им повинности исправлять и не радят о домостроительстві своем, опустошая дома, огороды и сады, а движимое иміние и хліб перевозят в сосідние дома, а от послідних, что владітцы и прикащики за то, что оні записываются в міщане утісняют их до безконечности, отнимают у них все иміние и самых сажают в земляные ямы, каковых на Белополовкі я сам четырех человек в яму посаженных прикащиком госпожи майорши Скоропадской персонално виділ и вынять приказал, аче жительствы подданных осматривал и примітил у многих огороды и сады оставлены разгороженныя, хаты весьма в худом порядкі,

а хліб и одежду к сосідям козацьего звания перевезенные; каково послано было от меня в глуховский городской магистрат сообщение, коим я требовал уведомлення по какому он закону всякого звания людей, а паче господских подданных в міщане записывает и на оное получил от него вчерашнего дни в вечеру отвітное сообщение о оных поднося при сем копию. Новгородское-Сіверское наместническое правление прошу дать мні в непродолжительном времени наставление, каким образом ділать мні удовлетворение владітцам: естли оні жаловатся станут, что их подданныя повинуются или не хотят и опустошают свои дома, а подданным: естли владітцы и прикащики жесточайшим образом наказывать и как выше сказано в ямы сажать их будут и чрез то с обох сторон раздор до вышней степени доходит начнет? И сходственно законом глуховской магистрат сию записку в мещане чинит? И дозволено ли будет оную ему предложить?

*Полковник глуховский комендант Евдоким Простоквашин
Апреля 6 дня 1782 года
Глухов»*

**ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 323, арк. 1–2.
Оригінал.**

№ 2.

1782, квітень. – «Доношение» бунчукового товарища А. Дергуна у Новгород-Сіверське намісницьке правління.

«В Новгородско-Сіверское наместническое правление Доношение

Заподлінно уведомился я (...)*, что записаних за мною по последней 1764 году ревизии подданных моїх, обитающих в Глухові, а именно Лаврін Кондратенко с тремя синами, вдова Катерина Пастушка Митчтшина с двумя синами, да принятыя мною с письменными свидітльствами, а в рублевом оклади положенными на місто измерших подданных Петро Швець, Сухенького зять с тремя сыновьями, Демян Глухий, он же и Ткаченко с тремя сыновьями, мимо знания мое тайным образом, без всякого от меня письменного отпуска наміревают записатся в міщанство города Глухова, а при том и входят от сочинения ными новой ревизии в крайнішую мні обиду и разорение, тім паче еще, что и небольшое количество состоит на них в недоімке за прошедшие года кварталных невовзысканных денег. А именно: на Сухенкого зятю сім рублей четырнадцат копіек, на Ткаченку сім рублей, четырнадцат копіек, на Пастушку один рубль дві копійки, окром настоящего всех их долгу.

Для того Новгородское-Сіверское наместническаго правления покорно прошу о незаписиванії в міщанство оных моїх подданных с их семейством, равно и чтоб не были въписаны ж за кім либо в сочиняемую ним новую ревизию, передписать указами городовому глуховскому магистрату, капитану исправнику и господину ко-

менданту по сему учинить определение.

Бунчуковий товариш Андрей Дергун»

ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 148, арк. 1. Оригінал.

ДЖЕРЕЛА

1. Опис Новгород-Сіверського намісництва 1779–1781 рр. Київ, ВУАН, 1931. 592 с.; Краткое топографическое описание Новгорода-Северского наместничества 1787. *Сіверянський Літопис*, 1995 р. № 5. С. 149–156.

2. Лазаревский А.М. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.). Историко-юридический очерк по архивным источникам. Киев : Типография 1-й Киевской Артели Печатного Дела, 1908. 152 с.; Антонович В.Б. О крестьянах в Юго-Западной России по актам 1770–1798 гг. 1870. 64 с.; Гуржій О.І. Оподаткування сільського населення України (XVII – середина XIX ст.) / Гуржій О.І., Орлик В.М. Черкаси, 2011. 196 с.; Гуржій О.І. Податне населення України XVII–XVIII ст. : нариси з історії та статистики. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2009. 296 с.; Путро А.І. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века : некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития. Киев, «Вища школа», 1988. 141 с.

3. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 201.
4. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 323.
5. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 105.
6. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 891.
7. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 2500.
8. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 518.
9. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 274.
10. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 352.
11. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 393.
12. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 188.
13. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 1а.
14. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев, 1914. с. 667.

15. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 235.
16. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 325.
17. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 160.
18. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 173.
19. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 277.
20. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 317.
21. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 350.
22. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 2225.
23. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 297.
24. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 336.
25. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 3, спр. 319.
26. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 834.
27. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 148.
28. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 2226.
29. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 2504.
30. ЦДІАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 2502.

Tarasenko I.Yu. Hlukhiv at the end of the XVIII century in the documents of the fund 206 TsDIAK

In January 1782, the Novhorod-Siverskyi governorate was inaugurated. This included the lands of the Starodub, Nizhyn and Chernihiv regiments, divided into 11 counties, including Hlukhiv. The main array of sources on the history of the governorship is stored in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK), primarily in the fund 206 (Novhorod-Siverskyi governorship). It contains documents of the board for the years 1782–1797. There are 12,500 cases, the description of which is contained in five volumes. The fund stores various cases (Senate decrees, reports, statements, letters, complaints, etc.). There are especially many lawsuits concerning land and other property conflicts. Among them are many relating to conversion, escape, search, detention and return of fugitives. The task of this work is to illustrate the scale and depth of the process of enslavement of the Ukrainian population on the example of Hlukhiv and Hlukhiv district of Novhorod-Siverskyi governorship and passive resistance to this process in the final liquidation of the Hetmanate. There were about 160 such cases in the fund in 1782 alone (along with several cases of disobedience to landlords and persuasion to flee). This is due to the beginning of the IV All-Russian revision of the taxable population in 1781–1787 under the leadership of the Senate. The nobility, officials of various kinds, the military, the clergy - the largest landowners in the county, sought to record in their fairy tales as many subjects. This created the basis for corruption, abuse of power, caused conflicts and judicial investigations, refusal to perform citizenship, mass flight of citizens. It should be noted that not only peasants but also Cossacks and burghers of Hlukhiv were subjected to citizenship and enslavement. At this time, the number of requests from residents of the city and its environs to enroll in the bourgeois state increased significantly, to which the attention of the governor's board was paid by the Hlukhiv

commandant E. Prostokvashyn. The governor's board was overwhelmed with complaints and requests to find and return fugitives from such landowners as Myklashevskiy, Borzakovskyi, Dergun, Skoropadskiy, Count K. Rozumovskiy, Prince Bariatynski, etc., which testified to the spread and final establishment of serfdom in Ukraine on the Left.

Key words: Hlukhiv, revision, revision tales, patrials, Cossacks, escapes.

REFERENCES

1. Opyis Novhorod-Siverskoho namisnytstva 1779–1781 rr. (1931). [Description of the Novhorod-Siverskyi governorship of 1779–1781]. Kyiv: VUAN. [in Ukrainian].

Kratkoe topograficheskoe opysanye Novhorod-Severskoho namestnychestva 1787 r. [A brief topographic description of the Novhorod-Severskyi governorship of 1787]. *Siverianskyi Litopys*, 5. p. 149–156. (1995). [in Ukrainian].

2. Lazarevskiy, A.M. (1908). *Malorossiyskiye pospolityye krestyane (1648–1783 hh.). Istoriko-yuridicheskiy ocherk po arkhivnym istochnikam. (1908) [Ruthenian Commonwealth peasants (1648–1783 gg.). Historical and legal sketch based on archival sources]*. Kiev. [in Russian].

Antonovych, V.B. (1870). *O krestianakh v Yugo-Zapadnoy Rossii po aktam 1770–1798 gg. [About the peasants in South-Western Russia according to the acts of 1770–1798]*. [in Russian].

Hurzhiy, O.I. (2011). *Opodatkuvannya silskoho naseleння Ukrainy (XVII – seredyina XIX st.) [Taxation of the rural population of Ukraine (XVII – mid XIX century.)]*. Cherkassy. [in Ukrainian].

Hurzhiy, O.I. (2009). *Podatne naseleння Ukrainy XVII–XVIII st.: narysy z istorii ta statystyky [The taxable population of Ukraine in the XVII–XVIII centuries: essays on history and statistics]*. Cherkassy. [in Ukrainian].

Putro, A.I. (1988). *Levoberezhnaya Ukraina v sostave Rossiyskogo gosudarstva vo vtoroy polovine XVIII veka: nekotorye voprosy sotsialno-ekonomicheskogo i obshchestvenno-politicheskogo razvitiya [Left-Bank Ukraine as part of the Russian state in the second half of the XVIII century: some issues of socio-economic and socio-political development]*. Kiev. [in Ukrainian].

3. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 201.

4. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 323.

5. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 105.

6. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 891.

7. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 2500.

8. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 518.

9. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 274.

10. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 352.

11. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 393.

12. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 188.

13. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 1a.

14. Modzalevskiy, V.L. (1914). *Malorossiyskiy rodoslovnyk [Little Russian pedigree]*. Kyiv. [in Russian].

15. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 235.

16. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 325.

17. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 160.

18. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 173.

19. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 277.

20. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 317.

21. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 350.

22. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 2225.

23. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 297.

24. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 336.

25. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 3, spr. 319.

26. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 834.

27. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 148.

28. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 2226.

29. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 2504.

30. TsDIAK Ukrainy, f. 206, op. 1, spr. 2502.

**Стаття надійшла до редакції 15.03.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.**

